

Z. Iwanicki

"Motywacja: teoria i badania", Ch.N.
Cofner, M.H. Appley, Warszawa 1972
: [recenzja]

Studia Philosophiae Christianae 10/2, 193-207

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

boru Watykańskiego II: „Prawdy trzeba szukać w sposób zgodny z godnością osoby ludzkiej i z jej naturą społeczną, to znaczy przez swobodne badanie przy pomocy magisterium, czyli nauczania, przez wymianę myśli i dialog, przez co jedni drugim wykładają prawdę, jaką znaleźli albo sądzą, że znaleźli, aby nawzajem pomóc sobie w szukaniu prawdy; skoro zaś prawda została poznana, należy mocno przy niej trwać osobistym przyświadczeniem”²¹.

Cofer Ch. N.; Appley M. H., Motywacja: teoria i badania (Przekład: K. Rosner, P. Graff, J. Radzicki) PWN, Warszawa 1972 s. 807

Potrzeba oddziaływania na człowieka i przewidywania dotyczące jego zachowań w różnych okolicznościach spowodowały przesunięcie punktu ciężkości zainteresowań naukowych i kierunków prac badawczych w psychologii z izolowanych procesów poznawczych takich, jak: spostrzeganie, zapamiętywanie, myślenie, i in.) na całokształt złożonych mechanizmów osobowości. Do takich — obok potrzeb (sił dynamizujących działanie) należą m. in. motywacje człowieka. W organizacji osobowości nadaje się im pierwszorzędne znaczenie. Znajduje to wyraz we współczesnych pracach eksperymentalnych psychologii, gdzie w badaniach procesów lub zjawisk psychologicznych w pewnym miejscu dostrzega się (lub stwierdza) ich związek z motywacją. Czym tłumaczyć centralną pozycję konstruktów motywacyjnych w naukach behawioralnych? Wydaje się, że w funkcji znaczeniowej, (wyjaśniającej i tłumaczącej) pojęcia „motyw” tkwi jego aktualna ranga. Niewiele jest pojęć o człowieku pozwalających na stosowanie wobec ich desygnatu tendencji współczesnej nauki, tj. pomiaru. Stanowisko empiryzacji objęło także psychologię, gdzie chaos terminologiczny, przednaukowość szkół i doktryn zmusił badaczy do „ostrzejszego” formułowania pojęć i opisywanej nimi rzeczywistości. W porządkowaniu istniejących i precyzowaniu nowych systemów wyjaśniających złożony obszar zjawisk, z jakim mamy do czynienia w badaniu zachowania wielką rolę odegrał operacjonizm.

Wzbogacenie i pogłębienie naszego zrozumienia motywacji ludzkich zawdzięczamy także psychoanalizie¹. Psychologowie kliniczni stwierdzają, że powodem związku między nerwicami i innymi zaburzeniami funkcjonowania

²¹ Sobór Watykański II — Konstytucje Dekrety Deklaracje, Poznań 1968, *Deklaracja o wolności religijnej*, 416.

¹ por.: Parsens, T.: *Struktura społeczna a osobowość*. PWE Warszawa 1969, 41, 57.

osobowości a zachowaniami regresywnymi jest fakt, iż bardziej ogólne struktury motywacyjne powstają we wczesnym dzieciństwie. Zasadą psychoanalizy w dorobku badań nad motywacją jest przede wszystkim próba wyjaśnienia genezy podstawowej organizacji systemu motywacyjnego. Postuluje się w psychoanalizie wywodzić ją (z wczesnych faz rozwoju człowieka) nie ze źródeł instynktowych, lecz ze zinternalizowanych obiektów środowiska, zwracając uwagę na rangę wysokiego stopnia zależności emocjonalnej w kształtowaniu struktury osobowości o wysoko rozwiniętych „wzorach” motywacyjnych.

Pojęcie „motywacji” jest pojęciem teoretycznym (konstruktem). Motywacji nie obserwujemy bezpośrednio. Możemy ją badać pośrednio, opisując warunki, od których zależy siła motywacji, oraz reakcje, w których ona się przejawia. (Etymologicznie pojęcie „motyw” pochodzi od terminu łacińskiego *motivum* (motyw), *movere*, tj. poruszać, wzbudzić ruch). Ch. E. Skinner uważa termin „motyw” za „ogólnikowy i nie posiadający precyzyjnej definicji”², zaś B. Zawadzki uważał, że sformułowanie tej zmiennej („wymiaru pozornego”) wprowadza w błąd, „... albowiem wszystkie motywy inicjują i nadają energię zachowaniu, ale nie wszystkie motywy kierują zachowaniem”³, (dla Zawadzkiego procesy mózgowy, które ostatecznie determinują charakter zachowania zewnętrznego są „centralnym procesem motywacyjnym”⁴), natomiast M. Ossowska nazywa pojęcie „motyw” homonimem.⁵

Systemem motywacyjnym (lub emocjonalnym) proponuje J. Konorski nazwać system rządzący działalnością napędową i antynapędową⁶ (dotyczy ona pobudzania innych ośrodków recyprokalnie związanych z ośrodkami napędowymi, które po zaspokojeniu, tj. nasyceniu są hamowane).

Szerokiego przeglądu definicji motywacji i podziału motywów w psychologii teoretycznej i filozofii dokonał M. Dybowski.⁷

Motywy można interpretować jako świadome lub nieświadome, całkowicie określone przez impulsy, popędy, instynkty albo sterowane wyłącznie przez prągnięcia, cele i wartości.

Czy konstrukcja jednolitej teorii (lub przynajmniej posługiwanie się jednolitą klasą zjawisk motywacyjnych) jest niemożliwa, czy zakres zjawisk zwanych motywacją został tak bardzo rozszerzony, że teoria moty-

² Skinner, Ch., E. (red.): *Psychologia wychowawcza*. PWN Warszawa 1971, 369.

³ Zawadzki, B.: *Wstęp do teorii osobowości*. PWN Warszawa 1970, 132.

⁴ tamże: 111—112.

⁵ Ossowska, M.: *Motywy postępowania*. KiW Warszawa 1949, 23.

⁶ Konorski, J.: *Integracyjna działalność mózgu*. PWN Warszawa 1969, 48—99.

⁷ Dybowski, M.: *O typach motywacji*. Poznań 1965, 37—60.

wacji jest zaledwie „niezintegrowaną serią potwierdzonych empirycznie hipotez”?

Rozwijanie w teoriach motywacji pojęcia, zdaniem R. B. Cattella, „... różnią się poziomem metodologicznej precyzji i stopniem opracowania od analogicznych pojęć mających zastosowanie w psychologii klinicznej czy też w teorii uczenia się, jakkolwiek są ściśle z nimi związane. Od pojęć klinicznych różnią się tym, że opracowano je na podstawie bardziej subtelnych pomiarów, zaś od miar używanych w eksperymentach nad uczeniem się, tym, że opierają się na materiale dowodowym dotyczącym całościowej, dynamicznej struktury”⁸.

Motywacja — to zdaniem English i English „niebodźcowe zmienne kontrolowanego zachowania; ogólna nazwa dla faktu, że działania organizmu są częściowo determinowane kierunkiem i siłą poprzez swoją własną naturę (lub strukturą doświadczenia) oraz (lub) stan wewnętrzny”. Przytaczają oni ponad 30 terminów (określonych zmiennymi), przy pomocy których definiuje się motywację⁹.

Przegląd badań w dziedzinie psychologii motywacji zdaje się potwierdzać, że pojęcie motywacji zbyt często stosowane jest (można rzec, że było stosowane przeważnie) w odniesieniu do instynktu, który pozornie tylko wyjaśniał motywację¹⁰.

Warto wspomnieć, iż w 1952 roku D. Wolfe ze swoimi współpracownikami przyznali motywacji odrębne miejsce w nauce psychologii, zarówno w dziedzinie teorii jak i na polu badawczym. Od 1953 roku organizuje się sympozja poświęcone teorii motywacji, rezultatem których jest coroczny tom sprawozdań. Pierwsze sympozjum zorganizowano w 1953 roku na Uniwersytecie Lincoln w stanie Nebraska. Poza pierwszym tomem (Current theory and research in motivation — 1964 red. M. B. Jones) zbiory te ukazują się pod tytułem *Nebraska Symposium on motivation*.

Ostatnie kilkanaście lat przyniosły nowe prace traktujące o problemie motywacji¹¹. W roku 1959 ukazuje się Studium porównawcze współczesnych

⁸ Cattell, R., B.: *Pojęcie motywacji i zasady jej mierzenia* (W:) Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej. PWN Warszawa 1964, 29—56.

⁹ English, H., B.: *English, A., Ch.: A comprehensive dictionary of psychological and psychoanalytical terms*. Longmans, Green and Co., New York 1958, 330.

¹⁰ Madsen, K., B.: *Theories of motivation. A comparative study of modern theories of motivation*. Munksgaard Copenhagen 1959. Rozdział 18, 294—315.

¹¹ Rethlingshafer, D.: *Motivation as related to personality*. McGraw — Hill New York 1963.

teorii motywacji (pod redakcją K. B. Madsena¹²) prezentujące 24 najważniejsze stanowiska dotyczące teorii motywacji. Czyni się próby sformułowania metateorii w psychologii, która opierałaby się na terminologii teorii motywacji, wychodząc z założenia, że naukowe badania nad zachowaniem powinny wywodzić się oraz prowadzić do zbioru zasad (lub systemu), w oparciu o który możliwa jest prognoza pewnych faktów¹³. A ponieważ, zarówno teoria zachowania, jak i teoria osobowości zawierają założenia i hipotezy dotyczące podstawowych zasad motywacji, należy oczekiwać, że w metateorii uzyska się wyjaśnienie idiograficzności czy nomotetyczności psychologii w ogóle, a zmienności zachowania w szczególności.

Wzrost zainteresowania motywacją na przestrzeni ostatnich lat przejawiał się w rozmaity sposób. Teoretyczne i badawcze problemy dotyczące spostrzegania oraz procesów uczenia wyłoniły potrzebę wiedzy na temat podłoża różnic w prawdopodobieństwie wystąpienia określonej reakcji; różnic tych nie da się w sposób oczywisty sprowadzić do różnic w procesach sensorycznych lub nawykowych. Badania nad osobowością, nad prognostyczną skutecznością psychometrii, nad dynamiką grup, klinicznym i odbiegającym od norm zachowaniem się, wskazywały na wciąż odradzającą się potrzebę używania pojęć dotyczących uwikłanych w te zjawiska procesów o przypuszczalnie motywacyjnym charakterze.

Uważa się, że motywacja dotyczy tych stanów u człowieka, pod wpływem których zajmuje się ona pewnymi aspektami swego otoczenia. W konsekwencji jego zachowanie jest pobudzane i ukierunkowane. Mówi się o funkcji aktywacyjnej i funkcji ukierunkowywania motywów. Terminy takie, jak „potrzeba”, „brak”, „cel”, „zainteresowanie”, „żądanie” mają wskazywać na pewne aspekty lub warunki motywacji. Wnioskujemy o motywacji na podstawie sposobu reagowania jednostki, jej zachowania. Opierając się na ogólnym twierdzeniu (założeniu), że wszyscy ludzie mają tendencję do pewnego zachowania w pewnych warunkach środowiskowych, pewne motywy (nazywane „pierwotnymi”) przypisujemy wszystkim jednostkom. Inne, bardziej specyficzne rodzaje zachowania „wiąże się” z „motywami złożonymi”, które uważa się za pochodne pierwotnych.

Organizacja zachowania zależy zasadniczo od trzech procesów. Po pierwsze, koordynacja czynności wymaga istnienia i działania ośrodkowego programu nerwowego, który określa, jakie składowe procesy mają wejść do akcji, oraz wyznacza ich czasoprzestrzenny porządek. Po drugie, przystosowawcze wykonywanie ośrodkowego programu wymaga sterowania obwodowego. Trzeci aspekt stanowi motywacja (specyficzne procesy fizjologiczne,

¹² Madsen, K., B.: dz. cyt.

¹³ Koch, S.: *The logical character of motivation concept*. „Psychological Review” 1941, tom: 48, 15—38. por. także: Madsen, K., B.: dz. cyt., część I, 11—47.

często hipotetyczne, które wywierają wpływ aktywizujący i wytyczający cele, określa się popędami).

Wszystkie motywowane działania składają się z trzech zasadniczych faz, tj. a) reakcji wzbudzenia, b) uruchomienia lub zainicjowania specyficznych mechanizmów i czynności, c) wytrwałego dążenia do pewnych celów przy zastosowaniu różnych sposobów¹⁴. W każdej z tych faz można wyróżnić swoistą strukturę. (W psychologii osobowości najwięcej badań poświęcono drugiej z przytoczonych faz).

Warto dla zilustrowania i upogłdowienia różnego rozumienia motywacji i jej związku (miejsca w strukturze osobowości) z osobowością przedstawić propozycję Madsona¹⁵ (dla pełniejszego obrazu stanu teorii motywacji włączyłem do planu egzemplifikacje najważniejszych teorii osobowości, których zmienne odpowiadają podstawowym pojęciom motywacyjnym (drive, instinct, need, set, tension, impuls, propensity, erg, itd.).

Łatwo zauważyć, że najwięcej kontrowersji wzbudzają w teorii motywacji zmienne hipotetyczne. W tablicy 2 zamieszczono przykłady zmiennych hipotetycznych najbardziej znanych teorii, które najogólniej dają się sklasyfikować w trzech kategoriach, odpowiadających aspektowi rozważań: fenomenologicznemu, neurofizjologicznemu oraz teorii uczenia się.

Prezentowana książka Charlesa Cofera i Mortimera Appleya jest wynikiem sześciu lat pracy. Obaj autorzy są profesorami psychologii; pierwszy — na Uniwersytecie Stanowym w Pensylwanii, drugi — w Kanadzie na Uniwersytecie w Toronto jest dziekanem Wydziału Psychologicznego. Cofer należy do czołowych teoretyków uczenia się i zachowania werbalnego w Stanach Zjednoczonych. Na łamach *Psychological Review* i *Journal of Experimental Psychology* zajmował się modelowaniem zachowania werbalnego oraz problemami dotyczącymi motywacji i uczenia się; organizował sympozja poświęcone tym zagadnieniom, których rezultatem są dwie książki¹⁶. Appley był wykładowcą na kilku amerykańskich uniwersytetach (Uniwersytet Wesleyan, Uniwersytet Stanu Connecticut, Uniwersytet Południowego Illinois), kierując ponadto badaniami dotyczącymi takich problemów z psychofizjologii motywacji, jak: hormonalne wpływy na uczenie się, związku motywacji z psychologicznym stresem, psychofizjologiczne aspekty lotów kosmicznych. Główne jego prace (zamieszczono ich tytuły w bibliografii) dotyczą neurofizjologicznych i hormonalnych aspektów motywacji w powiązaniu z problematyką wpływu izolacji do bodźców na zachowanie. Oczywiście jest, że tak szerokiego przeglądu prac nad motywacją

¹⁴ Altman, J.: *Biologiczne podstawy zachowania*. PWN Warszawa 1970, 420.

¹⁵ Madsen, dz. cyt.: 314.

¹⁶ Cofer, C., N. (ed.): *Verbal learning and verbal behavior*. McGraw-Hill New York 1963.

(jakiego w recenzowanej książce dokonano), mogli podjąć się znawcy obszernej literatury przedmiotu i wartości stosowanych w badaniach teorii i metod.

Autorzy przestudiowawszy obszerną literaturę, przedstawiają ją w poszczególnych rozdziałach książki wiernie i szczegółowo (zamieszczona bibliografia liczy ponad 2200 pozycji!). Cel, jaki postawili sobie Cofer i Appley w omawianym Studium to „... zbadanie niektórych spośród głównych rodzajów pojęć motywacyjnych, jakie przyjęto w ważniejszych teoretycznych systemach współczesnej psychologii” (s. 9). Charakteryzując główne poglądy autorzy wskazują na ważność w odniesieniu do ich źródeł oraz dla ogólnej wiedzy psychologicznej. Koncentrują się oni przede wszystkim na pojęciach i argumentacji odnoszących się do samych konstruktów motywacyjnych, w mniejszym zaś stopniu na pojęciach motywacyjnych wtórnie wprowadzonych z zasad uczenia się spostrzegania, organizacji osobowości.

Uzasadniając cel książki, autorzy zwracają uwagę na cztery fakty, które starali się uwzględnić:

- 1) występowanie w teoriach psychologicznych zmiennych należących do kategorii motywacyjnych, identyfikowanych z realnymi (lub dedukowanymi) faktami, bądź traktowane jako wygodne fikcje;
- 2) wynikanie rodzaju zastosowanego konstruktów motywacyjnych z ogólniejszych podstaw filozoficznych całej teorii i jego sztywnej zgodności z teorią nawet przy konieczności rozszerzenia pojęć motywacyjnych przez przypisanie im nowego znaczenia; 3) wieloznaczność pojęć motywacyjnych; 4) tendencyjny dobór materiału dowodowego (dla większości teorii) spośród przypadków i sytuacji wspierających.

Odnosnie modeli używanych do opisów procesów motywacyjnych utrzymują, że: „Można je uszeregować od hipotez czysto biogennych, według których zachowanie jest zdeterminowane przez zespół wrodzonych popędów i instynktów i chcąc nie chcąc, realizuje ściśle wyznaczony przez te siły wewnętrzne sposób oddziaływania na środowisko, aż do teorii zdecydowanie socjogennych, postulujących niemal całkowitą plastyczność i podatność zachowania na wzorce ukształtowane przez czynniki kulturowe” (s. 13); „... złożoność i wnikliwość proponowanych modeli teoretycznych pozostaje w nikłej relacji do rodzaju próbek zachowań, której analiza stanowi punkt wyjścia; same zaś teorie przedstawione są często jako modele o zastosowaniu uniwersalnym” (s. 14).

Omawiana książka składa się z 16 rozdziałów. Pierwszy (s. 9—23) poświęcono pojęciu motywacji (niektóre z definicji przytoczono dla porównania stanowisk w ocenie specyficznych właściwości zachowania) i tradycji kierunków teoretycznych zajmujących się problematyką motywacji.

Rozdział II (s. 24—53) traktuje o rozwoju historycznym pojęć motywacyjnych w psychologii. Starano się w nim uzasadnić, dlaczego te pojęcia

na przestrzeni kilkudziesięciu ostatnich lat zajęły centralną pozycję w nauce o zachowaniu. Największe znaczenie teorii ewolucji polega przede wszystkim na stworzeniu podstaw funkcjonalnego modelu i wprowadzeniu pojęcia użyteczności (konsekwencją badań, które wywodzą się z zasad ewolucyjnych jest właśnie pojęcie popędu, używane do określenia stanów wewnętrznych i tendencja do utożsamiania motywacji z nimi).

Przedstawiono także, powstałe w okresie podarwinowskim, kierunki rozwoju motywacyjnych pojęć: psychologia intencjonalna (John Locke, Franciszek Brentano, Szkoła wurzburska); badania nad hipnozą i nerwicami z powstaniem psychoanalizy (Anton Mesmer; John Elliotson; James Esdaile; James Braid; Henry Bernheim — szkoła z Nancy; Jean Charcot; Sigmund Freud); hedonizm w postaci prawa efektu (E. L. Thorndike).

W dalszej części tego rozdziału wyeksponowano kilka podstawowych podejść do zagadnień motywacji, które dominują aktualnie (badania etologiczne, mieszczące się w myśli ewolucyjnej; prace nad pewnymi schematami zachowań; opierające się na pojęciu homeostazy i różnych jej implikacjach; badania podkreślające rolę i istotę uczenia w procesach behawioralnych; stanowisko psychoanalityczne; psychologii emocji; niektóre teorie psychologii społecznej). To krótkie zestawienie różnych teoretycznych modeli, uwidacznia wspólny ich „rdzeń pojęciowy” (instykt, ewolucja, homeostaza, hedonizm, czynniki nieświadome), różnice w ilości zakładanych motywów (wrodzonych lub nabytych). Modele te zostały rozwinięte w rozważaniach następnym rozdziałów.

Tematem rozdziału III (s. 54—95) jest pojęcie instynktu w ujęciu etologów. Rozważania dotyczą takich kwestii, jak: źródła stanowiska etologicznego (tradycje badaczy europejskich, głównie niemieckich i amerykańskich); etologiczne ujęcie zachowania instynktownego; dowody na podtrzymanie tez etologicznych; neurofizjologiczne korelaty instynktownego zachowania. Autorzy wiele miejsca poświęcili krytyce etologicznej teorii instynktów (samych etologów i psychologów porównawczych).

Istota stanowiska etologów zawiera się w założeniu, że zachowanie instynktowne rządzone jest nie przez mechanizmy obwodowe lecz przez centralne ośrodki układu nerwowego. W ten to sposób energia dla konkretnych typów zachowań kumulowana jest centralnie i chroniona przed rozproszeniem przez hierarchiczny system hamujących blokad i mechanizmów wyzwalających, który umożliwia magazynowanie lub wyzwalamie energii zgodnie z przystosowanymi zapotrzebowaniami. Najsilniejszą „podstawę empiryczną” mają prace neurofizjologów, wśród których obserwuje się nawrót do hipotez (neurologiczne, hydromechaniczne i hierarchiczne modele wyzwalamia energii) Lorenza-Tinbergena. Prowadzone współcześnie szeroko zakrojone badania zmierzają do wyróżnienia i zidentyfikowania cech zachowań, które podlegają kontroli genów, neurologicznych podstaw konkretnych, sztywnych schematów działania oraz problemów związanych ze spe-

cyficznością popędu, które wyrastają z badań nad czynnościami przemieszczonymi czy w próżni.

Zdaniem Cofera i Appleya „Obecna teoria etologiczna zdaje się podtrzymywać pewną wersję teorii redukcji potrzeby, przy czym procesy energetyczne ujmowane są w kategoriach częstości i pełni wyładowań dziedzicznych jednostek zachowań konsumacyjnych. Te sztywne schematy działania, czy instynkty, odróżnia się, z jednej strony od taksji, kinez, tropizmów i odruchów, z drugiej zaś strony, od warunkowych czy wyuczonych reakcji albo nawyków, chociaż jako motywy mają one zarówno dawać początek, jak i wzmacniać wyuczone (apetywne) zachowania” (s. 95).

Treścią rozdziału IV (s. 96—176) są różne warunki organiczne związane z motywacją. Autorzy utrzymują, że „Szereg tych warunków klasyfikuje się czasem jako „instynkty”; rzadko tylko badano je w laboratorium w odniesieniu do wzmacniania” (s. 173). Omówiono w nim: zachowanie macierzyńskie zwierząt (budowanie gniazda, zachowanie podczas rozrodu potomstwa, wodzenie i karmienie młodych, ssanie, kontakt fizyczny). gromadzenie zapasów (z dwoma zasadniczymi grupami badanych zmiennych: 1) zewnętrzne — temperatura, oświetlenie, właściwości gromadzonych przedmiotów, obeznanie z aparaturą, czynniki społeczne itp.; 2) wewnętrzne — zmiany w organizmie zwierzęcia wywołane lub reprezentowane przez depryzację, osobnicze doświadczenie, płeć, wiek, cechy temperamentu, dziedzictwo genetyczne, uszkodzenia układu nerwowego); powrót do miejsca rodzinnego i migracje (jako najbardziej adekwatny przykład zachowania instynktownego); wpływ na zachowanie: temperatury, oddychania, wydalania, zmęczenia, hamowania; zjawiska snu i czuwania jako funkcji popędu snu; zmienne związane z zachowaniem seksualnym (uważanym często jako rezultat popędu pierwotnego).

O innych warunkach organicznych związanych z motywacją traktuje rozdział V (s. 177—255). Jest on przeglądem badań na temat głodu i pragnienia. Omówiono w nim przypadki, teorie i wiele wyróżnionych przez badaczy czynników, które wpływają na przyjmowanie pokarmu lub wody niezależnie od samego braku. Objęto rozważaniami także zagadnienie unikania bólu, ponieważ „... Teoretycy zajmujący się popędami w znacznej części swoich badań przyjęli go za podstawę” (s. 177).

W sprawie czynników regulujących pobierania pokarmu uważają autorzy, że „Głównym spośród nich jest deprywacja, ale na tej tylko podstawie nie można dokładnie przewidzieć, ile i co zwierzę spożyje. Doświadczenie, własności pokarmów, zewnętrzne sygnały i okoliczności przynajmniej w pewnych warunkach odgrywają rolę w pobieraniu pokarmu” (s. 208). Podobnego zdania są Gaston Viaud¹⁷ oraz Edward Murray¹⁸.

¹⁷ Viaud, G.: *Instynkty*. PWN Warszawa 1965, 35.

¹⁸ Murray, E.: *Motywacja i uczucia*. PWN Warszawa 1968, 47—53.

Podobnie jak w odniesieniu do głodu, autorzy za nieaktualną uważają lokalną teorię pragnienia (suchość ust i gardła). „Odpowiedzialnie” za pragnienie w organizmie są ośrodkowe struktury podwzgórza, wrażliwe na zmienność rozmieszczenia płynów w organizmie. Wśród czynników uczestniczących w regulacji pobierania wody najważniejszymi są odwodnienie komórek, hormonalne czynniki regulacji, później dopiero czynniki oralne i gastryczne oraz społeczne.

Unikanie bólu i unikanie niewygód stanowi zasadniczą podstawę motywacji wyuczonej. Z tą najistotniejszą cechą bólu (dla rozważań dotyczących motywacji) wiążą się 4 problemy: 1) indywidualnych różnic wrażliwości na bodźce bólowe; 2) reakcji na ból; 3) roli czynników społecznych i doświadczenia w reagowaniu na ból; 4) skutków bodźców szkodliwych o różnym natężeniu.

O ile w pierwszych rozdziałach omówiono zachowanie pojmowane tradycyjnie jako, w znacznej mierze wrodzone lub wywodzące się z określonych popędów biologicznych (stany i czynniki wewnętrzne), których najbardziej charakterystyczną cechą jest wzajemna współzależność to rozdział VI (s. 229—255) poświęcony jest, niezależnemu od innych, popędowi aktywności oraz takim motywom, jak: ciekawość, eksploracja, manipulacja, deprywacja sensoryczna, rozumianym jako zewnętrzne stany bodźcowe dla źródła aktywności.

Autorzy utrzymują, że „... Są przynajmniej dwie jej (tj. aktywności) odmiany (nazwane niespokojną ruchliwością i bieganiem) nisko ze sobą skorelowane i przejawiające się różnie jako reakcje na szereg zmiennych. Na obecność aktywności wpływa pewna liczba zmiennych fizjologicznych, zaś dostępne dane zgodne są z koncepcją popędu czy popędów aktywności” (s. 255). Wskazują przy tym, że wyszczególnione (wyżej) zachowania można, obok tradycyjnego umowania (tj. jako powstające nie pod wpływem wewnętrznych stanów, lecz bodźców zewnętrznych), i można interpretować (zgodnie z wynikami Dembera i Earla, Mengomery’ego, interpretowanymi w ten sposób przez C. L. Hulla) jako specyficzne popędy eksploracji.

Homeostatyczne ujęcia motywacji przedstawiono w rozdziale VII (s. 256 do 308). Autorzy podjęli tutaj próbę oceny zasady homeostazy jako ogólnego modelu zachowania, omawiając zastosowania pojęcia Cannon’a w fizjologii, a także rozszerzenie tych zastosowań na terenie psychologii, gdzie początkowo było ono postulatem utrzymania fizjologicznej równowagi, a później stało się „zasadą” homeostazy psychologicznej. Koncentrując wysiłki na uczynieniu pojęcia homeostazy integrującym i wyjaśniającym pojęciem motywacyjnym, Cofer i Appley przedstawiają i omawiają cztery istniejące modele teorii homeostatycznych: 1) nerwowo-mięśniową homeostazę G. L. Freemana (obejmuje tę nazwę Freeman całość zachowania); 2) teorię „poziomu adaptacji” H. Helsona (z proponowanymi sposobami ilościowego ujmowania udziału różnorodnych wyznaczników); 3) model

cybernetyczny (W. R. Ashby'ego). 4) psychologiczną teorię pola Kurta Lewina. W podsumowaniu stwierdzają oni, że „... dzisiejsza teoria homeostaticzna, a zwłaszcza cybernetyka, nie tylko na nowo postawiły odwieczne problemy stosunku między psychiką a ciałem, witalizmem a mechanizmem, wolną wolą a determinizmem, ale także (...) wystarczających środków dla wyjaśnienia aktów motywowania bez odwoływania się do niesprawdzalnych wyjaśnień teologicznych czy fenomenologicznych” (s. 308).

Rozdział VIII (s. 309—344) traktuje o hedonistycznych i aktywacyjnych teoriach emocji, którym w ostatnich latach przypisuje się wielkie znaczenie dla problematyki motywacji.

Przedstawiono hedonistyczne koncepcje motywacji P. T. Younga, D. C. McClellanda i Helen Peak, których wspólnym elementem jest uznawanie afektu za ważny aspekt motywacji. Motywację traktuje się w prezentowanych koncepcjach jako proces związany z bodźcem sygnałowym czy wydarzeniami, nie zaś jako czynnik wynikający z istnienia popędu.

Teorię aktywacyjną uważają autorzy nie tyle za teorię emocji co raczej za hipotezę, że zmienność aktywacji stanowi użyteczny, mierzalny i ważny wskaźnik procesów, które dokonują się w organizmie, co daje podstawę przypisywania punktom na skali (wymiarze) aktywacji stanów emocjonalnych. Aktywacja zmienia się od minimum (w stanie snu) do maksimum (w stanie skrajnego pobudzenia). Założenie, że różne emocje są skorelowane z punktami tego kontinuum wzbudzenia stworzyło możliwości jego pomiaru (wskaźnikami fizjologicznymi — odruch galwaniczny skóry, mięśniowy potencjał czynnościowy, elektroencefalografia, itd.). Wskaźniki takie porównuje się z miarami sprawności zachowania (dane empiryczne przemawiają za zależnością w kształcie odwróconej litery U między wzbudzeniem a sprawnością zachowania).

Analizę trzech pojęć wskazujących na stany emocjonalne, które wymagają wcześniej wzbudzonej motywacji oraz jakiejś formy zakłóceń w osiągnięciu celu, przeprowadzono w rozdziale IX (s. 345—389). Są to: frustracja („stan organizmu będący skutkiem udaremnienia zachowań celowych; przypisuje się jej zarazem właściwości popędu i bodźca sygnałowego”); jest szczególnym przypadkiem frustracji, w którym źródłem udaremnienia jest niezgodność reakcji, motywów lub celów”); stress („stan organizmu, w którym organizm spostrzega, że jego dobre samopoczucie (czy integralność) jest zagrożone i że musi skierować wszystkie swe siły na somoobronę”).

Łatwo zauważyć, że przytoczone terminy odnoszą się do różnych aspektów teorii przystosowania, której początek dał Claude Bernard, a którą rozwinął W. B. Cannon.

Ten rozdział jest wzorem przejrzystego i zwartej przeglądu niektórych pojęć, takich jak frustracja, konflikt, stress, obrona, nienaruszalność.

W rozdziale X (s. 390—434) omówiono zagadnienie popędu i przynęty w motywacji formułowanej przez teorię uczenia się (Clarka, W. Hulla, roz-

winiętej przez Kennetha W. Spence'a; O. H. Mowrera; Neala E. Millera; Edwarda C. Tolmana, skorygowanej przez K. CacCorguodale'a i P. E. Mehla). Pojęcie popędu i przynęty obok pojęcia wzmożenia odgrywają ważną rolę. Autorzy zrezygnowali z tych teorii uczenia, które nie przywiązują do tych pojęć wagi (np. teoria postaci, topologiczna teoria uczenia się). Postuluje się traktowanie przynęty jako czynnik, który dzięki uczeniu zaczyna aktywować zachowanie i kierować nim (podobnie jako motywy wyuczone i nagrody). Funkcje tych wyuczonych czynników rozwijają się dzięki związkowi z pierwotnymi (biologicznymi) czynnikami motywacyjnymi.

Rozdział XI (s. 436—494) jest przeglądem prac empirycznych odnoszących się do szeregu problemów teoretycznych oraz zagadnień powstających w związku z motywacyjnymi aspektami teorii uczenia się czy zachowania. Omówiono krytycznie: badania nad zależnością procesu nabywania reakcji od siły popędu w czasie uczenia się; interpretacje prawa wzmożenia, określono pozycję w systemach teoretycznych nabytych zmiennych motywacyjnych (różnice kulturowe, klasowe, zmiennych opartych na: bodźcach awersyjnych, aspektowych pierwotnych stanach popędowych).

We wnioskach autorzy stwierdzają: „Siła popędu działającego w czasie uczenia się zdaje się wpływać głównie na miary tempa, szybkości i czasu ustatkowania reakcji, natomiast dane dotyczące jej wpływu na liczbę reakcji poprawnych lub błędów nie są zgodne (...) Obecność popędów nieadekwatnych zdaje się wpływać w pewnym stopniu na wykonywanie reakcji nabywanych, lecz interakcja popędów, zwłaszcza w wypadku głodu i pragnienia, komplikuje interpretację danych” (s. 493).

Mimo, że pewne dane wskazują, że strach (lek, niepokój) może być popędem nabytym, autorzy są raczej skłonni uważać go za „reakcję emocjonalną wzbudzaną w specyficznych sytuacjach”. Podobne stanowisko w tej kwestii zajmuje D. Rethlingshafer.¹⁹

Psychoanalityczna teoria motywacji jest tematem rozdziału XII (s. 495 do 5). Obiektywny krytycyzm różnych aspektów freudowskiej teorii dotyczy głównie niesprawdzalności wielu pojęć i psychoanalitycznej koncepcji instynktów, stosunku między jakościowymi a strukturalnymi aspektami psychiki, dynamicznych mechanizmów zachowania (identyfikacja, przemieszczenie, sublimacja, lęk, wyparcie, regresja, projekcja, reakcje upozorowane). Przedstawiono najważniejsze kierunki psychoanalitycznej teorii rozwoju, które utworzyli Jung, Adler, Rank, Stokel, Ferenczi, Reich; szkołę neopsychoanalityczną (Fromm, Horney, Sullivan).

Rozważając model psychoanalitycznej teorii motywacji autorzy omówili także najważniejsze jego zmienne: energia, źródło motywacji, motywacja nieświadoma, związek między popędami i strukturami, hipoteza redukcji napięcia, względna autonomia struktur, lęk i mechanizmy chronne, konflikt

¹⁹ Rethlingshafer, D.: dz. cyt. 299—317.

(psychoanalityczną teorię motywacji uważa się przede wszystkim za teorię konfliktu intrapsychicznego!), rola wczesnych doświadczeń dla późniejszego rozwoju.

Stwierdzenie, że „Psychoanaliza wyraźnie odradza się i stara się wreszcie uzyskać poważne znaczenie jako teoria naukowa” (s. 551) zdaje się potwierdzać obserwowany (najwyraźniej w literaturze, sztuce) nawrót do rewolucyjnych w psychologii poglądów Freuda.

Rozdział XIII (s. 552—583) dotyczy samourzeczywistnienia, w którym teoretyków zajmujących się motywacją interesuje zagadnienie zdrowia psychicznego.

Omówiono stanowisko egzystencjonalizmu i koncepcje akcentujące rolę samourzeczywistnienia, których główne tezy podkreślają inmanentną zdolność natury ludzkiej w realizacji siebie samej oraz odmienną motywacji u osoby osiągającej samourzeczywistnienie i osoby nie zmierzającej do tego celu (implikuje to „nieprzewidywalność zachowania” pierwszej osoby, lecz jedynie jego wytłumaczalność).

W kwestii hierarchicznego układu potrzeb psychicznych autorzy są zdania, że brak jest nań dostatecznego materiału dowodowego. Uważają oni, że „słabą stroną teorii samourzeczywistnienia (oraz pokrewnej filozoficznej koncepcji egzystencjonalizmu jest (...) mglistość tych koncepcji, nieścisłość języka oraz niedostateczny materiał dowodowy, dotyczący głównych twierdzeń” (s. 583).

W rozdziale XIV (s. 584—649) omawiane są niektóre aspekty motywacji (lęk, osiągnięcie, afiliacja, władza, strach, agresja, strach przed porażką, motyw seksualny, zależność).

Przegląd najważniejszych prac i badań nad izolowanymi motywami wskazuje na ich komplementarny charakter. I tak, np. strach, lęk może być podstawą wielu innych pozornych motywów (np. afiliacja, agresja, zależność). Trudno jednak sądzić, że wszystkie takie motywy da się sprowadzić do takiego mechanizmu, dlatego słuszny zdaje się być wniosek, że w kategoriach lęku” (s. 648—649).

Odnosnie innego motywu wyczonego (motyw osiągnięć) autorzy stwierdzają jego powiązania z innymi zachowaniami; ta złożona zależność odnosi się także do cech sytuacji i czynności, w których motyw ten wyraża się. (Wysunięto też szereg wątpliwości co do nazywania tego typu zachowania motywem!). W stosunku do agresji i zależności istnieją też ambiwalentne stanowiska zaliczania ich lub nie do motywów. Jeżeli agresji towarzyszy gniew, działa ona przypuszczalnie jak popęd; są też dane wskazujące na „... nie jest jasne, jak szeroki może być zakres uogólnień interpretacji: katartyczny charakter agresji po wyrażeniu (uzewnętrznieniu) gniewu.

Motywacji społecznej poświęcony jest rozdział XV (s. 650—684). Uwzględniono w nim czynniki zewnętrzne i sytuacyjne, którym przypisuje się motywujące oddziaływanie na ludzi; podniety (znajomość własnych

wyników, pochwała, nagana, poziom aspiracji), współzawodnictwo, rywalizacja czy audytorium, konformizm (jest on skorelowany z indywidualnymi układami motywów).

Są dane przemawiające za rzeczywistym istnieniem motywów związanych z zadaniem (badania Marii Ovsiankiny, A. Karsten, K. Lissner), za motywacyjnym działaniem zagrożenia samooceny.

Interesującym jest motywacyjny charakter dysonansu poznawczego (można spróbować na nim oprzeć metodę nauczania!). Cofer i Appley piszą: „U ludzi dorosłych przejawy motywacji są — według wszelkiego prawdopodobieństwa — modulowane przez mechanizmy osobowości, wskutek czego rzadko obserwuje się bezpośrednie efekty działania czynników motywacyjnych. Chociaż przeprowadzono wiele badań i wysunięto wiele śmiałych hipotez dotyczących motywacji społecznej, to jednak obecnie jest jeszcze dużo niejasności w odniesieniu do teoretycznego znaczenia tych prac” (s. 684).

W rozdziale ostatnim (s. 685—712) omówiono szeroko, wszystkie główne i większość mniej podstawowych stanowisk teoretycznych, jakie istnieją w dziedzinie motywacji. Przedstawiono w tej części pracy propozycje nowej koncepcji interpretacji. Nie poprzestając na krytyce pojęcia popędu, które uważają autorzy bezużytecznymi, a nawet szkodliwymi, Appley i Cofer proponuje zrezygnować z koncepcji, która mówi, że każde zachowanie jest motywowane. Podkreślenie kierunkowego komponentu zachowania, determinowanego przez wrodzone lub nawykowe czynniki, które „uruchamiane” są przez bodźce sytuacyjne, połączone ze wzbudzeniem (proponowany mechanizm) oraz czynniki pozapsychologiczne działające w sytuacjach współwystępujących z zachowaniem wiąże się z nowymi terminami motywacyjnymi: intensyfikacja zachowania (invigoration), uwrażliwienie (sensitisation), antycypacja. Proponowane mechanizmy zdają się być trafnie zróżnicowanym rodzajem wskaźnika behawioralnego, jednak o jego wartości empirycznej zdecydują oparte na tych konstrukcjach badania.

Pracą Cofera i Appleya zainteresowane będzie szerokie grono odbiorców (lekarz: fizjolog, neurolog, psychiatra; psycholog, pedagog; nauczyciel wychowania fizycznego), jej forma pozwala na wybiórcze zaznajomienie się z różnymi stanowiskami teorii motywacji, a załączone piśmiennictwo nadaje książce charakter „encyklopedycznego poradnika”.

„O dobrych książkach nie trzeba wiele pisać, lecz należy je polecać” — stwierdził kiedyś prof. T. Kotarbiński. Wydaje się, że za to wydatne uzupełnienie naszego piśmiennictwa na temat motywacji należą się słowa uznania pod adresem Państwowego Wydawnictwa Naukowego i tłumaczy. (Dokładniejsza korekta tekstu w drugim wydaniu książki powinna oczyścić tekst z wielu usterek).

Tablica 1

	Zmienne empiryczne (niezależne, zmienne poprzedzające)	Zmienne hipotetyczne		Zmienne behawioralne (zależne, zmienne wynikające)	
Zmienne dyspozycyjne	gatunek (rasa) płeć wiek pochodzenie życiorys	Dyspozycje wrodzone		charakterystyka jed- nostki w wykonywaniu zadania (charakterysty- ki inteligencji i osobo- wości, „sposoby”)	
		wektory	„instynkt”		„uczucia” itp.
		kierujące	inteligencja,		„usposobienia” (nawyki) „wzory”, „idee”
		dynamicz- no-gene- tyczne	zmienne osobowościowe temperament dyspozycje		
Zmienne zależnościowe	wektory	Związek funkcyjny (np. siła nawyku Hulla sH_R)		formy i cele (zamierze- nia) działania 1. instynktowne, 2. nabyte, 3. racjonalne	
	kierujące	percepcja, powtarzanie, wykonywanie (wyobra- żenia i myślenie), zamierzenia, etc.		behawioralne kryteria ukierunkowania (rozróż- nianie, etc.)	
	dynamicz- no-gene- tyczne	motywacje centralne = motywy a) motywy główne (10) lub } afektywne b) motywy emocjonalne (2) } współwystępujące c) motywy wtórne (4) warunkowe		behawioralne kryteria energetyczno-mobiliza- cyjne (intensywność, trwałość, etc.).	

Tablica 2

		Zmienne hipotetyczne		
		formalnie obojętne	neurofizjologiczne	fenomenologiczne
zmienne dyspozycyjne	wektory	4 zmienne — np. potrzeby H. A. Murraya		
	kierujące	3 zmienne — np. postawy P. T. Younga	instynkty N. Tinbergena	
	dynamiczno-genetyczne	4 zmienne — np. popędy McDougalla; ergi R. B. Cattella		
zmienne zależnościowe	wektory	7 zmiennych — np. potrzeby H. A. Murraya; popędy E. C. Tolmana (1932 r.)	3 zmienne — np. napędy R. Stag-nera,	
	kierujące	5 zmiennych — np. zamierzenia (sets) P. T. Younga	2 zmienne — np. zamierzenia (sets) G. L. Freeman	P. T. Younga dążenia
	dynamiczno-genetyczne	8 zmiennych — np. popędy C. L. Hulla*, potrzeby E. C. Tolmana (1951); napięcia K. Lewina	3 zmienne — np. popędy P. T. Younga	2 zmienne np. impulsy T. V. Moore'a

* Clark Hull kładzie znak równości pomiędzy popędem psychologicznym a potrzebą fizjologiczną.